

ZA POSTAVLJANJE SPOMENIKA MORA POSTOJATI DOVOLJAN RAZLOG

Danilo Radojević

Public monuments and memorials dedicated to persons and events represent and expressed awareness of their importance as the moral foothold of the people and state. If there is an intention to place a monument on a public location, there should be a full justification for this significant act. For some monuments which have been placed in Montenegro in the past there were no sufficient reasons. On the other hand, in the Montenegrin history there are some extremely important events and people which so far have been neglected and bypassed.

Spomenici kulture ugrožavni su, ili poništavani, u istorijskim tokovima, svuda u svijetu: pri prodorima osvajača, tokom širenja religija ili smjena ideologija. Tako je, na primjer, jačanjem ranoga hrišćanstva, nadolazio surovi fanatizam, pa su rušeni grčko-rimski spomenici.¹ Nestanak značajnijih djela uma i ruku iz prošlih epoha, koja su poništavali agresori i religiozni fanatici, otvarao je punije mogućnosti za naturanje pokorenoj populaciji religije osvajača i njegovih legenda i simbola. Takav proces se događao više puta i na crnogorskom tlu. Pop Dukljanin, u svome znamenitom djelu *Sclavorum Regnum*, pominje sahrane

---

¹ Poznato je, na primjer, da je i papa Grgur Veliki (540-604), ranije upravnik rimskoga dukata, rušio antičke spomenike i spalio Palatinsku biblioteku.

kneževa i kraljeva, kao i njihove dvorove, ali su i grobovi i dvorovi nestali. Očuvani su rijetki toponimi koji podsećaju na nestali kulturno-istorijski sloj.

U kasnijim fazama mirnijeg trajanja jednog dijela generacija u crnogorskoj prošlosti, sticali su se uslovi za kreativno ispoljavanje i nastanak svjetovnih i sakralnih objekata, čiji ostaci čine kontinuitet trajanja i potvrdu preplijetanja kulturnih uticaja. U djelovima Crne Gore, na primjer, nastajali su stećci, nadgrobni monoliti među kojima se jedan broj isticao simboličnom likovnom obradom. U godinama poslije Drugog svjetskog rata pažnja novih vlasti u Crnoj Gori bila je usmjerena na spašavanje od zaborava značajnijih savremenih (ratnih) događaja i ličnosti. Tim spomenicima isticana je valjanost revolucionarnih promjena, nasuprot retrogradnom anticnogorskom konceptu koji je nametnula reokupacija Crne Gore 1918. godine. Zato je pravljen napor da se osigura dostojno mjesto u memoriji generacija za novije događaje i ličnosti, pa su na važnijim mjestima i objektima postavljana spomen-obilježja. Samosvjesne sredine ne grade samo spomenike kojima obilježavaju svoje vrijeme, već i monumeente koji obnavljaju izgublenu memoriju i svojim sadržajem dijahrono obuhvataju šire povjesno trajanje. U Crnoj Gori, međutim, nijesu se sticali dovoljni uslovi za podizanje spomenika kojima bi bio istican značaj pojedinih pojava i ličnosti iz najdublje prošlosti.

Kralj Nikola imao je ideju da Podgoricu učini prijestonicom, ali za vrijeme njegove vladavine to nije realizovano, i Cetinje je zadržalo taj položaj pa je i između dva rata bilo administrativni centar Zetske banovine. Nakon Drugog svjetskog rata, kada je jugoslovenstvo obnovljeno u varijanti federativnog uređenja, crnogorsko rukovodstvo donijelo je odluku da centar Republike Crne Gore bude Podgorica, koja je preimenovana u Titograd. Prećutna namjera je bila da se napuštanjem Cetinja, simbola stare crnogorske državnosti i suvereniteta, otkloni bilo kakva,

makar i daleka, psihološka smetnja utemeljenju federacije. Pošto su organi vlasti preseljeni u Titograd, na Cetinju su ostale kulturne institucije (Arhiv, muzeji, Centralna biblioteka, Umjetnička galerija i dr). Međutim, na čelo nekih od tih institucija dovođene su osobe prosrpske orijentacije, čija je djelatnost bila usmjerena na očuvanje ideologije koja je Crnu Goru pokorila 1918, a što je bilo u suprotnosti sa osnovnim političkim rješenjima o ravnopravnom položaju crnogorskog naroda u federalnoj državi. Zahvaljujući takvom djelovanju pojedinaca na odgovornim mjestima, došlo je, između ostalog, i do nekritičke afirmacije ukupnog rada u Crnoj Gori nekih izvanjaca, koji su se u drugoj polovini 19. stoljeća istakli u vatrenom širenju ideja o tzv. „srpstvu“, čime je sistematski prigušivan i zanemaran crnogorski identitet i pripreman teren za nestanak Crne Gore. Između ostalih aktivnosti tih pojedinaca inicirano je i fototipsko objavljivanje nekih starih crnogorskih časopisa koje su uređivali izvanjaci. Ta reprint-izdanja nijesu bila kritički obrađivana, da bi neupućenim čitaocima postala jasnija distanca između sloja prosrpske propagande koju su plasirali izvanjaci - urednici i dio saradnika tih listova i časopisa, i tadašnjih generacija Crnogoraca čije su duhovne potrebe (lukavo) zaobilažene. Zato su takvim (fototipskim) povratkom u javnost ti (stari) časopisi dobijali istu, agitacionu, funkciju, iako je njihovo objavljivanje pravdano naučno-bibliofilskim razlozima. Nekim od tih izvanjaca, koji su u Crnoj Gori vršili važne funkcije i sistematski ih koristili za nametanje prosrpske orijentacije tadašnjim crnogorskim generacijama, voljom nekoliko osoba koje su upravljale kulturnim institucijama na Cetinju, postavljane su i biste na javnim mjestima.

U to vrijeme, poslije Drugog svjetskog rata, nije se ni pomišljalo na podizanje spomenika nekoj istaknutijoj ličnosti iz crnogorske dublje prošlosti. Međutim, crnogorska vlast je donijela, 1954. godine, odluku da podigne u Titogradu spomenik srpskom

ustaničkom vođi Karađorđu i Petru II Petroviću Njegošu. Predsjednik vlade bio je Filip Bajković. Tada je u Crnoj Gori još trajalo šećanje na bijeli teror pod srpskom reokupacijom (od 1918), pa se može pretpostaviti da se željelo da se tim činom, u ime bratstva i jedinstva, prekriju zaboravom počinjeni zločini nad crnogorskim narodom i njegovim kulturnim i istorijskim trajanjem. Čitave te godine u Srbiji je proslavljana 150-ta godišnjica od Prvog srpskog ustanka. Poznato je da u početku nije to bio ustanak protiv Porte, već u njenu korist, jer je bio usmjeren protiv četvorice odmetnutih janjičarskih starješina (dahija), koji su bili preuzeli vlast u Beogradskom pašaluku. Crnogorski vladika Petar I u pismu Karađorđu, 15. februara 1806. godine, veli da mu se „s prevelikim udovoljstvijem“ obraća zato što „vojničkim djelom“ napreduje i „što za takvo dejstvije“ ima „dopuštenje i ferman od čestitoga cara Otmanoviča“, i da će poraziti careve neposlušnike.² U istom pismu, uz pomenutu diplomatsku podršku Karađorđevim vojnim naporima, vladika Petar I obavještava srpskog ustaničkog vođu da namjerava zauzeti Boku Kotorsku prije dolaska francuske vojske, istakavši na taj način svoju tadašnju zauzetost crnogorskim oslobodilačkim planovima. U pismu od 27. maja 1809. godine, vladika Petar I je našao za potrebno da upozna Rovčane, Moračane i Uskoke da „Serbov rukovodstvujet glavni ih predvoditelj g-n Georgije Petrovič - večnaja pohvala našego naroda“³, čime je želio da im stavi do znanja da crnogorska oslobodilačka borba nije više usamljena.

Kada je riječ o pomenutoj odluci crnogorske vlasti da se podigne spomenik Karađorđu u Titogradu, nameće se pitanje kako je tada mogla biti zaobiđena ličnost crnogorskog vladike Petra I, vojskovođe, diplomate i umnika, čije poslanice-eseji traju kao nezaobilazna literatura. Da li je tadašnja vlast smatrala da je

---

² Jevto M. Milović: *Petar I Petrović Njegoš. Pisma i druga dokumenta 1780-1820*, Titograd 1987, str. 226-227.

³ *Op. cit.*, str. 281.

ytome značajnom crnogorskom vladaru iz dinastije Petrović-Njegoš dovoljan spomen njegov ćivot u Cetinjskom manastiru i što ga je Njegoš sakralizovao 1834. godine? Izrada spomenika Karađorđu naručena je od vajara Sretena Stojanovića. Istome vajaru tada je povjerena i izrada spomenika Petru II Petroviću Njegošu. Ovđe se nameće i pitanje: zašto je tada došlo do istovremenog naručivanja ta dva spomenika. Vjerovatno je podizanje spomenika Njegošu, u Njegoševom parku preko puta Crnogorskog narodnog pozorišta, pridruženo podizanju spomenika Karađorđu zbog toga što je Njegoš u „Posveti“ *Gorskom vijencu* slavio srpskog ustanika, pjesnički ga uzdizao, pa je time (Njegoševim romantičarsko-političkim zanosom) pravdana i odluka o podizanju toga spomenika. Poznato je kako je Njegoš veličao toga srpskog ustanika, mećući ga u red osam evropskih vojskovođa („blizanacah“) s kraja 18. i početka 19. stoljeća koje je, kako pjesnik veli, odgajila Belona, rimska boginja rata. Pjesniku je dopušteno hiperbolisanje, ali kritička riječ mora biti stišana da bi bila objektivna. Njegoš je posebno slavio Karađorđa da bi ga jače suprotstavio tadašnjem položaju i djelovanju njegova sina, kneza Aleksandra, koji je, kad je napisan *Gorski vijenac*, vladao u Srbiji kao sultanov sizeren, pa je morao pri svakom susretu sa beogradskim pašom da ga poljubi u rame i skut.⁴ Njegošu, koji je svoje ukupno literarno djelo usmjeravao ka podsticanju na borbu protivu turske vladavine Balkanom, bila je moralno neprihvatljiva podređena pozicija Aleksandra Karađorđevića.⁵

---

⁴ Nazivi prvih „trideset sokaka“ u Beogradu dati su 1848. godine. Taj akt je potpisao „popečitelj vnutrenih dela“ Ilija M. Garašanin, 19. februara 1848 (s. k). Među tim nazivima bio je i „Vojvodin sokak“, koji se odnosio na Karađorđa. Iako je knez Aleksandar Karađorđević, tada još bio knez u Srbiji, naziv je dat u neprepoznatljivom obliku da ne bi bio provociran beogradski paša.

⁵ D. Radojević: Njegoš, njegovo vrijeme i djelo. Predgovor *Gorskom vijencu*, Zagreb 1985.

Oba spomenika (Karađorđu i Njegošu) postavljena su u Podgorici, tadašnjem Titogradu, 1956. godine.⁶ Međutim, u Srbiji je pomenuti jubilej obilježen tekstovima i preštampavanjem starijih svjedočanstava o tom vremenu, pa tada nije donijeta odluka o podizanju spomenika vođi ustanka jer je, između ostalog, bilo poznato da nova jugoslovenska vlast može da posumnja da nije samo u pitanju odavanje priznanja Karađorđu, nego i dinastiji Karađorđević. Osim toga, u Srbiji je bila još prisutna dioba građanstva i na simpatizere dinastije Obrenovića, na čiji je „krvavi prijesto“, kako je pisala engleska štampa, sjeo Petar Karađorđević (1903). Treba dodati da je odlukom gradskog odbora Beograda uklonjena sa Kalemegdana bista knjeginjine Zorke, crnogorske princeze i majke kralja Aleksandra, koja je bila postavljena između dva svjetska rata. Poznata je sudbina Karađorđa, da je ubijen (1817) po nalogu Miloša Obrenovića, a njegova glava je donijeta u Beograd đe je naređeno papudžiji Peju da s nje odere obrazinu i da je ispuni slamom, a zatim je odnijeta na Portu, kao dokaz da je ubijen odmetnik. Poznato je da su legende splijetane oko Karađorđeve ličnosti. Dušan Perović, istoričar i upravnik Muzeja prvog srpskog ustanka, zapisao je da su podaci o Karađorđevom životu prije ustanka oskudni, a često su nepouzđani i kontroverzni, „sa očitim tragovima legende koja se vrlo rano počela plesti oko njegove ličnosti“.⁷ Jedna legenda je doprla i u Crnu Goru, do Vasojevića, đe je prepričavano da je Karađorđe porijeklom iz toga kraja. To nalazimo zabilježeno i u knjizi Vukote i Akima Miljanića, da su Karađorđevići (Petrovići) porijeklom „iz Gornjih Vasojevića“.⁸ Etnolog Petar Šobajić istraživao je porijeklo nekih porodica u Srbiji koje su doseljene iz Crne Gore, ali u toj radnji ne pominje

---

⁶ U to vrijeme i jedna od ulica u centru Titograda (Podgorice) dobila je naziv „Karađorđeva ulica“.

⁷ *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 5, Zagreb, 1962, str. 196.

⁸ *Prezimana u Crnoj Gori*, Beograd, 2002, str. 208.

Karađorđeviće. Kad je P. Šobajić pisao navedenu radnju (1928), dinastija Karađorđević bila je u najvećem usponu, pa je sigurno ne bi izostavio da je došao do valjane potvrde o porijeklu te porodice iz Crne Gore.⁹

Kada je obnovljen Rusko-turski rat (1809), ustanici u Beogradskom pašaluku nastavili su borbu; cilj Karađorđa je bio, pored ostalog, da sa jednim dijelom ustanika prodre u Crnu Goru preko turskog Sandžaka. Međutim, vladika Petar I nije upućivao vojsku prema Beogradskom pašaluku jer je vjerovatno smatrao da bi prodor srpskih ustanika, koji su djelovali po ruskim uputstvima, bio opasan za Crnu Goru i njene interese. Poznato je da je Karađorđe borbu za oslobođenje podređivao „ruskim ratnim ciljevima“,¹⁰ a tzv. dunavska ruska vojska pomagala ustanicima u Beogradskom pašaluku. Suprotstavljene pozicije vladike Petra I i Karađorđa potvrđuje i činjenica da je Crna Gora bila u ratu sa Francuskom (1806), pa je zato i upisano ime Crne Gore na poseboj ploči, koja stoji na Trijumfalnoj kapiji u Pariz, kao jedne od država s kojom je Napoleon ratovao.¹¹

---

⁹ P. Šobajić: Neke znamenite porodice u Srbiji poreklom iz Crne Gore, *Zapisi*, knj. II, sv. 3, Cetinje, mart 1928, str. 229-238. Treba reći da u tom tekstu P. Šobajić navodi porodicu Obrenović da je, između ostalog, porijeklom iz Crne Gore. Postoje dokazi kod savremenika da je Karađorđe porijeklom od Klimenata; pošto je pod Eugenom Savojskim austrijska vojska bila oslobodila dio Srbije od turske vlasti (1718-1739), jedan dio „Albaneza i Klimenata“ prišao je u Srbiju, od kojih se jedan dio i zadržao nakon odstupanja austrijske vojske (1739).

¹⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 5, Zagreb 1962, str. 197.

¹¹ Početkom 19. stoljeća ispoljio se „veliki interes za Crnu Goru u Evropi, mnogo veći nego što se to obično misli. On nije kulturni, on je politički. Uz politički, docnije se javlja i interes za život, običaje i tipične osobine jednog strogo patrijarhalnog naroda“. Napoleonov osvajački cilj je bio dioba Turske i prodor u istočnu Indiju, pa na tome pravcu „srio se s Crnogorcima i njihovim vladarom“, a Crnu Goru „treba Napoleon, treba je Rusija, treba je Engleska“.

U isto vrijeme Karađorđe traži od Napoleona pomoć u oružju i moli ga da primi srpski narod pod pokroviteljstvo.¹² Karađorđe je iznenada napuštio Srbiju i priješao u Austriju, 3. oktobra 1813. godine, što je označilo i kraj ustanka.

Na inicijativu porodice pokojnog vajara Sretena Stojanovića, Skupština grada Beograda naručila je od livnice „Plastika“ na Dorćolu, da napravi drugi odlivak skulpture Karađorđa, što je urađeno 1976. godine, dvadeset godina pošto je prvi odlivak postavljen u Titogradu. Skupština grada je, preko Zavoda za zaštitu spomenika grada Beograda, za tu namjenu uputila livnici „Plastika“ pet miliona starih dinara. Tada je pokrenuto pitanje postavljanja toga (drugog) odlivka skulpture u Beogradu. Kod autora ovih redova, u kancelariju, došao je novinar „Politike ekspres“ M. Ragulić i tražio mišljenje o pomenutoj namjeri. Odgovorio sam da tu „skulpturu ne bi trebalo postavljati na Kalemegdanu u svojstvu zvaničnog spomenika Karađorđu. Iako se u skulpturi prvi, drugi i treći odlivak smatraju originalima (...) jer kao spomenik ‘živi’ u Titogradu. U svijetu se tako nešto malo praktikuje, a osim toga imamo vrsnu mladu vajarsku generaciju koja bi nekom novom kreacijom na tu temu unijela više svježine na javne prostore glavnog grada“.¹³ U povodu 180 godina od Prvog srpskog ustanka, drugi odlivak skulpture Karađorđa, vajara S. Stojanovića, ipak je postavljen u Beogradu, pored Karađorđevog parka, uz ulicu koja prolazi pored Narodne biblioteke Srbije.¹⁴

Rusiji je potrebna Crna Gora „zajedno sa Srbijom, kao eksponent svoje politike na Balkanu i održavanje njenih pozicija u Jadranskom i Sredozemnom moru“ (Petar J. Popović: „Interes za Crnu Goru u početku 19. v“, *Zapisi*, god. I, sv. 1, Cetinje, juli 1927, str 3, 4).

¹² D. J. Vukić: „Crna Gora u našem nacionalnom pokretu“, *Zapisi*, knj.

VII, sv. 4, Cetinje 1930, str. 256.

¹³ *Politika ekspres*, 30. septembra 1976, str. 6.

¹⁴ Nakon postavljanja toga spomenika, na jednom skupu u Zavodu za

Park u Podgorici, uz hotel „Hilton“, u kome se nalazi spomenik Karađorđu, nedavno je ograđen visokom gvozdenom ogradom. Može se pretpostaviti da će se neki inostrani gost toga hotela zapitati: ko je ličnost koja je na tome mjestu zavrijedila džinovski spomenik i koje su njene zasluge u crnogorskoj povijesti. Upitani domaćin, ako bi odlučio da podigne iracionalnu koprenu sa kritičkih saznanja o (dokumentovanim) tokovima crnogorskog trajanja, morao bi strancu odgovoriti da Karađorđe nema baš nikakve uloge, a još manje zasluge.

Zamjenjivanje neodgovarajućih spomenika onima koji odgovaraju duhovnim potrebama određene sredine ili naroda nije usamljena pojava. Za potvrdu ovoga stava možemo navesti jedan primjer. U Beogradu je podignut spomenik Borisu Kidriču, rad vajara Nikole Jankovića, 1963. godine, u povodu desetogodišnjice Kidričeve smrti. Spomenik se nalazio uz ulicu kneza Miloša. Kada se u posljednjoj deceniji 20. stoljeća razbukvalo realizovanje srpskog programa za stvaranje novih državnih granica, došlo je do uklanjanja spomenika Borisu Kidriču i na istom platou postavljen je spomenik knezu Milošu.

Iz svega navedenog može se zaključiti da dovoljni razlozi za podizanje na važnoj lokaciji monumentalnog spomenika Karađorđu u Titogradu (Podgorici) nijesu postojali, posebno kad znamo da je više stranih ličnosti zadužilo svojim djelom Crnu Goru, kao što je, na primjer, Ivan Mažuranić, veliki hrvatski pjesnik, koji je proslavio crnogorsku borbu za slobodu u svome spjevu *Smrt Smail age Čengića*. Ili engleski pjesnik lord Alfred Tenison (1809-1892), koji je 1877. godine napisao čuveni sonet (*Montenegro*), odu posvećenu Crnoj Gori.¹⁵ Kad su u pitanju

---

zaštitu spomenika Beograda, duhovito je iskazao svoj utisak teoretičar arhitekture Uroš Martinović, da spomenik liči na momka koji puni benzin na pumpnoj stanici.

¹⁵ Tenisonov sonet objavljen je iste godine kada je i napisan u časopisu *The Nineteenth Century*.

---

domaće ličnosti iz crnogorske povijesti, mnogi zaslužni pojedinci su zanemareni, nemaju spomenika, kao što je, na primjer, knez Vojislav, vojskovođa koji je odnio pobjedu nad vizantijskom vojskom u Barskoj biči, 1042. godine i Duklji (Crnoj Gori) donio prvi suverenitet. Nasuprot takvom doživljaju povijesti, javlja se incidentno i agresivno nametanje spomenika događajima ili osobama koje predstavljaju najtamniji dio crnogorske prošlosti. Društva koja njeguju (trajne) moralne oslonce priječe nasilja nad vrijednostima koja ih čini stabilnim. Kao primjer nerealizovanog spomenika ličnosti koja je, u prvom dijelu svoga rada, imala velike zasluge, možemo navesti slučaj maršala Marmona (1774-1852). Pošto je saveznička vojska izvojevala pobjedu, maršal Marmon je stupio u pregovore o predaji Pariza (marta 1814) sa ruskim carem Aleksandrom i austrijskim vojskovođom Karlom Švarcenbergom, pa ga je Napoleon proglasio izdajnikom. Stanovnici Marmonovog rodnog grada Šatijon na Seni bili su odlučili da podignu spomenik svome sugrađaninu pa je urađena maketa, ali spomenik nije postavljen, već se ta maketa nalazi u zavičajnom muzeju, jer su „bonapartina struja i drugi politički krugovi otvoreno (...) reagovali: jednom izdajniku ne podiže se spomenik“.¹⁶ Treba napomenuti da je docnije maršal Marmon bio odan dinastiji Burbon pa je pod njegovom komandom vojska ugušila Julsku revoluciju u Parizu 1830. godine, pa je po drugi put proglašen izdajnikom, i morao je napuštiti Francusku.

---

¹⁶ Dr Andrija Lainović, „Novi materijali za našu istoriju“, *Politika*, 10. mart 1968, str. 18; Maršal Marmon: *Memoari*, Split, 1984.